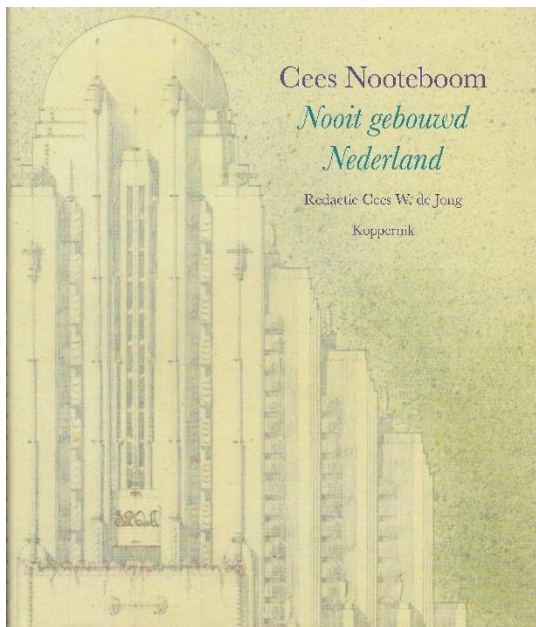

Nooit gebouwd Nederland en Vlaanderen

De eerste editie van "Nooit gebouwd Nederland" verscheen in 1980 met een boeiend verhaal van de gevierde schrijver, essayist en dichter Cees Nootboom (°1933).¹ In 1985 verscheen zelfs een Engelse editie bij Rizzoli in New York. Het boek waarnaar vaak wordt verwezen is opnieuw beschikbaar. Een mooie tekst en schitterende documenten afkomstig uit de verzameling van het *NAI*, sinds 2013 *Nieuw Instituut Rotterdam*. Er is ook een nooit gebouwd Vlaanderen, een themanummer van het tijdschrift *Vlaanderen*.

De eerste zin van Nootbooms essay is: "De essentie van een nooit

gebouwd gebouw is dat het er niet is..... het ongeschilderde schilderij wordt nooit gefotografeerd. Toch is er een verschil tussen het nooit geschrevene en het nooit gebouwde". "Het ongebouwde maakt net zo goed deel uit van de cultuur... Als zij gebouwd wordt zal het gebouwde ergens staan, het zal een bepaalde oppervlakte van de grond innemen, maar ook de ruimte".

Nootboom benadrukt dat het gebouwde niet valt te ontlopen, dat het ruimte gaat opeisen. De Nachtwacht van Rembrandt kan men ontlopen door niet binnen te gaan in het Rijksmuseum. Het gebouw is er! Vooraan in het boek één van zijn geliefde ontwerpen, een monumentale brug van Galman over het Ij in Amsterdam uit 1857 (Gemeentearchief Amsterdam). Hij beschrijft een ingebeelde wandeling op deze monumentale brug met als eindpunt de Dam en het Koninklijk Paleis. Een brug gericht recht in het hart van de stad. Uiteindelijk kwam er een spoorlijn en station evenwijdig aan het Ij. Het zicht vanuit de stad naar de rivier verdween.

"De ontwerper heeft, als zijn gebouw gebouwd wordt, macht". Hij omschrijft dat wat architecten bedenken in relatie staat tot de drang om de gebouwde omgeving vorm te geven. "Ook in de architectuur wordt

Amsterdam en brug over het IJ, ontwerp J. Calman, 1857, document Gemeentearchief Amsterdam

geërfd, het goede zowel als het kwade – en vergissingen hebben een land leven”. Vroeger sprak men van “bouwmeesters” maar wij kennen ook het woord “mismeesteren”. Nooteboom gaat uitvoerig in op de periode rond 1900 met Berlage, De Bazel, Lauweriks en anderen. In een ontwerp kan een architect vertrekken van een utopische insteek, zoals Wijdeveld. Het is de verbeelding aan de macht.

“Een aantal van de gebouwen in dit boek is ongebouwd gebleven omdat collega-architecten er hun veto uitspraken”. Grote publieke gebouwen, waarmee men naam kon maken, kwamen na een wedstrijd en werden in de media besproken. Ofwel opgehemeld of genadeloos afgemaakt.

De groten der wereld hebben architectuur ingezet om hun macht te tonen, om een voetprint na te laten. Anderen zagen het als een middel om tot een nieuwe mens te komen. Het geloof is het maakbare. Hij beschrijft helder het proces van “ontmaterialisering” van de Nieuwe Zakelijkheid met

een drang naar zuiverheid, transparantie en zich ontdoen van vormenwellust.

De ontwerpen zijn chronologisch en het is een subjectieve keuze. Met mooie perspectieven willen architecten hun ambities visualiseren en de opdrachtgevers overtuigen om voor hun voorstel te kiezen. De tekening kan ook de expressie zijn van het ontwerpproces, een zoektocht zoals bij de kerk in Driebergen van Aldo Van Eyck.

Er werd geen wedstrijd ingericht voor het boek "Het verdriet van België". Het is Hugo Claus die het ter wereld heeft gebracht. Men gaat op reis niet om een boek te zien, wel om landschappen en vooral steden en gebouwen. Nootboom's dierbaarste herinnering was in 1980 de stad Salamanca en de ervaring van de Plaza Major. Vermoedelijk heeft hij ondertussen nog intensere ervaring meegemaakt.

Nooit gebouwd Vlaanderen

Onze gebouwde omgeving is steeds in veranderen. Men gaat bouwen vaak op plaatsen waar reeds een gebouw stond. Eeuw na eeuw werd moedwillig gesloopt of verdwenen gebouwen door oorlogen of brand. Gehele stadsdelen werd gesloopt voor het Justitiepaleis in Brussel of honderden woningen langs de Schelde in Antwerpen om de rivierkaaien recht te trekken en vooral om een zone vrij te maken voor de 19de eeuwse havenactiviteiten. Op de locatie van de Sint Michielsbrug stond in de 19de eeuw een metalen draaibrug. Deze werd begin 20ste eeuw vervangen door de huidige constructie ontworpen door Louis Clocquet. Men meerder boeken villen met wat er ooit werd gesloopt.

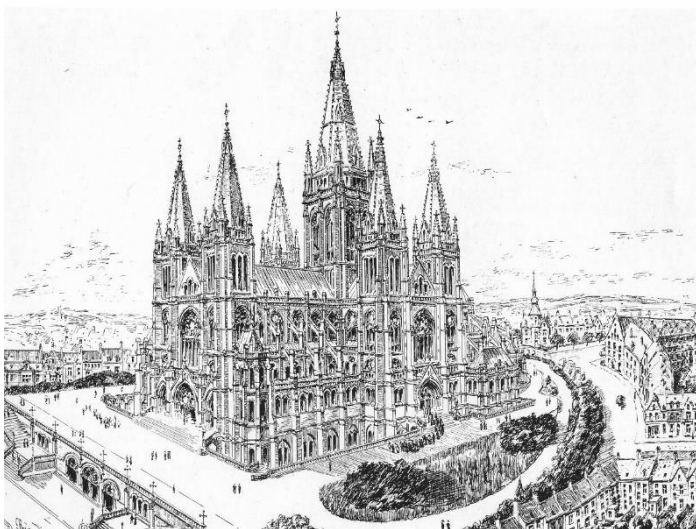
Tijdschrift Vlaanderen nr 237, 1991 Samensteller Marc Dubois

Van een totaal andere categorie zijn de projecten die nooit tot stand zijn gekomen, voorstellen die op papier zijn gebleven maar zoals Nootboom benadrukte wel behoren tot de architectuurcultuur. Het boek van Cees Nootboom was de inspiratie om een themanummer te maken van het Kunsttijdschrift Vlaanderen met niet zo gekende projecten. Het nummer

237 verscheen in september 1991 met op de cover het voorstel van Henry Van de Velde voor de Linkeroever van Antwerpen uit 1926.²

In dit nummer een essay van Geert Bekaert "Dwalen door een nooit gebouwd land" met een duidelijke stelling, het ongebouwde bestaat en is een deel van het cultureel erfgoed. Aan het nummer werkten verschillende auteurs mee met telkens één pagina tekst en één pagina voor een tekening. Het eerste voorstel is een Familiestère in Gent van architect Dr. Adolphe Burggraeve uit 1852. Het gebouw was geïnspireerd op Bentham's "Panopticum". Het laatste project is een communicatie toren voor de Wereldexpositie in Brussel 1958, een samenwerking tussen architect Léon Stynen en ingenieur Gustaaf Magnel. De zeshonderd meters hoge televisiezendmast kwam er niet, ook omdat de initiatiefnemer Magnel in 1955 komt te overlijden.

In 1930 ontwierp Stynen voor een Duitse firma een brug voor auto's over de Schelde. Aan beide zijden van de rivier een gebouw met een spiraalvormige helling om op het brugdek te komen. Een ongeveer identiek ontwerp staat in het boek van Nootboom. Het voorstel van ingenieur Emmen in Rotterdam (1935), een oeververbinding over de Nieuwe Maas als alternatief voor de Maastunnel.

Brussel Basiliek van Koekelberg, ontwerp Pieter Langerock, 1907 en gerealiseerd project van architect Albert Van huffel, 1921-1924

Prof. Clem Van Himbeek ontwierp in 1951 een voorstel voor de Ijzertoren in Diksmuide waarbij de bezoeker met de auto naar boven kon rijden. De auto was ook een belangrijk element in het ontwerp van de Lijnstad van Renaat Braem uit 1934. Om de crisis van de jaren '30 te bestrijden werden grote infrastructuurwerken opgezet. Het grootste project was het

graven van het Albertkanaal, de verbinding van het industriebekken van Luik met de haven van Antwerpen. Naar Russisch voorbeeld bedacht Braem een zone voor wonen, werken en ontspanning. Binnen deze structuur ook het kanaal en wegen. Het kanaal was klaar in 1939. Het idee van een autosnelweg kwam later.

De inleiding en de tekst van Geert Bekaert kan men vinden op de website www.dbnl.org (bibliotheek voor de Nederlandse letteren).

Marc Dubois

December 2024

¹ Cees Nooteboom, Samenstelling en redactie Cees W. de Jong / Uitgever Koppernik, Amsterdam, 103 pagina's, ISBN 978 90 834 3618 0

² Andere projecten: Grote winkelgalerij in Gent (1890), torenproject van Hankar voor expo Brussel (1894), projecten voor Oostende (1902), stationsplein in Brugge (1905), de neogotische H. Hartbasiliek van Koekelberg (1907), Linkeroever Antwerpen (1926), Administratief complex Brussel (1929), brug over de Schelde (1930), project Noordwijk Brussel (1930), de Wereldstad van Schillemans (1930), Linkeroever Antwerpen Le Corbusier (1933), de Lijnstad van Braem (1934), Brugge voorstel tussen station en stad (1938), Kursaal Oostende (1945-1950), Ijzertoren Diksmuide (1951).